

## บทที่ 4

### พลวัตการถือครองที่ดินและระบบการผลิตลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

การจัดการทรัพยากรภายในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีลักษณะที่ไม่หยุดนิ่งมีการเปลี่ยนแปลงการจัดการที่หลากหลายและรวดเร็วบางสถานการณ์ชุมชนแต่ละส่วนยังไม่สามารถจะปรับตัวเข้ากับสถานการณ์เหล่านั้นได้ ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้น้ำ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งตามมา ในบทนี้จะแสดงให้เห็น ถึงประวัติศาสตร์การถือครองที่ดินและระบบการผลิตภายในลุ่มน้ำแม่ตาช้างเพื่อเห็นถึงสภาพการใช้ทรัพยากรที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สามารถแบ่งยุคเพื่อให้เห็นถึงพลวัตและการเปลี่ยนแปลง ออกได้เป็น 3 ยุค คือ 1.) ยุคการตั้งถิ่นฐานและการพึ่งตนเอง (การตั้งถิ่นฐาน – พ.ศ. 2500) 2.) ยุคการเข้ามาของรัฐทุนนิยมและพีชพาณิชย์ (พ.ศ.2500-พ.ศ.2533)และ 3.) ยุคการแย่งชิงทรัพยากร (ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ถึงปัจจุบัน) มีรายละเอียดดังนี้

#### 4.1. ยุคการตั้งถิ่นฐานและการพึ่งตนเอง (การตั้งถิ่นฐาน – พ.ศ. 2500)

ในยุคนี้ แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งรัฐไทยได้กำหนดให้ที่ดินที่ไม่มีใครถือครองตกเป็นทรัพย์สินของรัฐ การกระทำความผิดกล่าวข้างต้น ทำให้สิทธิเหนือป่าไม้ถูกเปลี่ยนมือจากเจ้าเมืองทางเหนือไปสู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของกรมป่าไม้ แต่ก็เป็นการควบคุมไม้ที่มีค่าอย่างเช่น ไม้สักและผลผลิตจากป่าบางอย่างเท่านั้น ชาวบ้านยังสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้เหมือนเดิมเนื่องจากกฎหมายมิได้จำกัดการเข้าไปในพื้นที่ป่าแต่อย่างใด

นอกจากนั้น ในยุคนี้ แม้ว่ารัฐไทยจะออกกฎหมายต่างๆ ที่เป็นการรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้มาตั้งแต่สมัยรัชกาล ที่ 5 แต่รัฐไทยสามารถแทรกแซงอำนาจอื่นๆ ในสังคมน้อยมากรัฐสามารถขยายอำนาจปกครองลงไปเพียงระดับอำเภอเท่านั้น ส่วนในระดับตำบลและหมู่บ้านนั้น รัฐปล่อยให้ชุมชนปกครองกันเอง โดยชุมชนอาศัยความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์เป็นกฎเกณฑ์ตามประเพณี เพื่อกำหนดความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านและการจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่น (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544(ก))

พื้นที่ตอนต้นลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ซึ่งเป็นพื้นที่แหล่งน้ำธรรมชาติ ในช่วงก่อนทศวรรษ 2490 ยังไม่มีกลุ่มชนใดอาศัยอยู่ แต่ในบริเวณพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำฯ มีกลุ่มชาติพันธุ์ “คนเมือง” อาศัยอยู่อย่างหนาแน่นมาเป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้ว และในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา “คนเมือง” บางส่วนก็ได้

ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำอยู่บ้างแล้ว ซึ่งก็เป็นหมู่บ้านที่แตกตัวมาจากชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำ

ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2490 ชาวม้งได้อพยพมาอาศัยอยู่บริเวณคอยปุย ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำของน้ำแม่ปาน และเป็นแม่น้ำสาขาย่อยสาขาหนึ่งของน้ำแม่ตาซ้าง ชาวม้งบ้านคอยปุยส่วนใหญ่จะอพยพมาจากอำเภอฝาง อำเภอแม่แตง และอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2500 ชาวม้งอีกกลุ่มหนึ่งก็ได้อพยพมาอาศัยบริเวณพื้นที่ต้นน้ำแม่น้ำโทร อันเป็นแม่น้ำสาขาย่อยสาขาหนึ่งของน้ำแม่ตาซ้าง ซึ่งต่อมากลายเป็นชุมชนม้งบ้านผานกกก และบ้านแม่สาใหม่ (ทั้งสองหมู่บ้านตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณสันปันน้ำของลุ่มน้ำแม่ตาซ้างและแม่สา และใช้ประโยชน์จากที่ดินในพื้นที่ทั้งสองลุ่มน้ำ)

ในยุคนี้ วิธีการผลิตของชาวบ้านเป็นการเกษตรเพื่อยังชีพ มีการออกไปเก็บของป่าล่าสัตว์ และการค้าขายกับคนภายนอกชุมชนด้วย โดยในเขตพื้นที่ตอนต้นน้ำนั้น ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานของชาวเขาเผ่าม้งจะทำการเกษตรแบบยังชีพทำไร่หมุนเวียน ปลูกฝิ่น ปลูกข้าวโพด ข้าวไร่ เลี้ยงสัตว์กับพืชอื่น ๆ อีกเล็กน้อย ใช้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร โดยชาวม้งปลูกข้าวเพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือน ปลูกข้าวโพดเพื่อใช้เลี้ยงสัตว์และทำเหล้า และปลูกฝิ่นเพื่อใช้เป็นยาและใช้ในพิธีกรรม และฝิ่นบางส่วนจะขายให้กับชาวจีนฮ่อเพื่อเอาเงินไปซื้อเกลือและสิ่งของจำเป็นอื่นๆ การทำการเกษตรในยุคนี้เป็นการทำไร่แบบย้ายที่หรือการทำไร่หมุนเวียน และพื้นที่การเกษตรชาวบ้านได้ยึดหลักสิทธิการใช้ โดยผู้บุกเบิกคนแรกถือว่าเป็นเจ้าของพื้นที่ ถึงแม้ว่าต่อมาพื้นที่นั้นจะถูกทิ้งเป็นไร่เหล่าเพื่อพักดินก็ตาม และผู้บุกเบิกคนแรกอาจจะยกสิทธิ์ในพื้นที่นี้ให้กับญาติหรือคนอื่นๆ ในหมู่บ้านได้ หรือถ้าหากใครจะเข้าไปใช้ประโยชน์ต่อ ต้องขออนุญาตจากผู้บุกเบิกคนแรกก่อน

การใช้น้ำเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ปี 2504 ที่โครงการหลวงเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจแทนการปลูกพืชไร่ และฝิ่น เช่น ท้อ ลิ้นจี่ มันฝรั่ง กะหล่ำ อะโวคาโด กาแฟ แครอท ดอกไม้เมืองหนาว ฯลฯ การปลูกพืชหลากหลายชนิดที่ทางโครงการหลวงและหน่วยงานภาครัฐเข้ามาส่งเสริมในระยะแรกเป็นการทดลองปลูกและทางชาวบ้านพบว่าการปลูกลิ้นจี่เป็นไม้ผลที่ให้ผลผลิตต่อไร่มากและขายได้ราคาสูง ดังนั้นต่อมา จึงหันมาปลูกลิ้นจี่อย่างจริงจัง โดยไปทำสวนลิ้นจี่ในเขตค้ำน้ำซึ่งในขณะนั้นยังเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติสุเทพ - ปุย และเขตป่าสงวนอบขาน การหันมาปลูกลิ้นจี่เป็นพืชหลักในชุมชนค้ำน้ำทำให้มีการขยายพื้นที่ปลูกเข้าไปในเขตป่าต้นน้ำมากมาย เพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากส่งผลให้พื้นที่ป่าต้นน้ำเริ่มลดลง กลับมามีสวนลิ้นจี่มาแทนที่ เปลี่ยนระบบการผลิตแบบยังชีพมาเป็นเพื่อการค้าเป็นหลัก จากชาวไร่ชาวนามาเป็นชาวสวนผลไม้ การใช้น้ำยิ่งมากเป็นเงาตามตัวโดยเฉพาะลิ้นจี่ต้องใช้น้ำมากในช่วงกำลังติดลูกคือระหว่าง

เดือนกุมภาพันธ์ ถึง เดือน เมษายน ซึ่งตรงกับหน้าแล้งที่คนพื้นราบกำลังเริ่มทำการเกษตรนอกฤดู คือ ปลูกถั่วเหลือง ถั่วลิสง ปริมาณน้ำในหน้าแล้งก็มีน้อยบางปีถึงขั้นวิกฤตทำให้ชุมชนที่อยู่ทาง กลางน้ำและปลายน้ำมีน้ำใช้ในการเกษตรน้อย

ส่วนกลุ่มคนเมืองที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตอนกลางและตอนปลายลุ่มน้ำจะปลูกข้าวในพื้นที่นาที่ ใช้น้ำเหมืองฝาย ทำไร่ ทำนา ทำสวนและหาของป่ารวมทั้งการตัดไม้แปรรูปขาย และบางส่วนก็ทำ ข้าวไร่ในพื้นที่ดอน นอกจากนั้น ชาวบ้านยังอาศัยน้ำแม่ตาช้างในการซักล้าง อาบน้ำ ตลอดจนการ ดื่มน้ำ และบางส่วนก็ใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นเพื่อกิจกรรมดังกล่าวข้างต้นกลุ่มคนเมืองที่อาศัยอยู่ในเขต ตอนกลางลุ่มน้ำเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ส่วนที่อาศัยอยู่ในเขตตอนปลายลุ่มน้ำแม่ตาช้าง เป็น หมู่บ้านขนาดใหญ่ นอกจากนั้น กลุ่มคนเมืองยังมีระบบเครือข่ายและความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านที่ มีความเอื้อเฟื้อและพึ่งพาอาศัยกันและกัน ทั้งในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน

กลุ่มคนเมืองมีระบอบทรัพย์สินร่วม เช่น ระบบเหมืองฝาย ป่าชุมชน ป่าช้า และหอเจ้าบ้าน เป็นต้น ซึ่งสมาชิกทุกคนมีสิทธิและหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีของท้องถิ่น นอกจากนั้น คนเมืองส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตร และมีการหาของป่า ลำสัตว์ เก็บหน่อไม้ เห็ด และผักในป่า เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนที่จำเป็นในตัวเมืองเป็นครั้งคราว โดยเส้นทางคมนาคมแต่เดิมเป็นทางเดินเท้า ไปสู่ตัวเมืองเชียงใหม่ และบางคนใช้ช้างและม้าเดินทางไปยังอำเภอสะเมิง อำเภอแม่แจ่ม และ อำเภอขุนยวม

เมื่อพิจารณาการจัดการทรัพยากรแบบประเพณีท้องถิ่นแล้ว แนวคิดหรือมโนทัศน์การ จัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าของชาวม้งนั้น ชาวม้งถือว่าป่าไม้นั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองอยู่ หาก ชาวม้งเลือกที่จะอยู่ที่ใด เขาก็มีสิทธิ์อันชอบธรรมที่จะใช้ประโยชน์จากป่า ผู้ที่จะลงโทษเขาได้คือผี ป่าเท่านั้น นอกจากนั้น ชาวม้งยังมีพิธีกรรมบูชาต้นไม้ใหญ่ประจำหมู่บ้านที่เรียกว่า “ดงเซ่ง” (Ntoo xeeb) และในการเลือกพื้นที่ที่จะทำการเกษตรในกรณีที่ถูกเบียดเบียน จะต้องมีการพิธีกรรมถามหรือขอ อนุญาตจากเจ้าที่ผู้คุ้มครองเสียก่อน และผลผลิตจากการเกษตรจะต้องนำมาถวายเจ้าที่และวิญญาณ บรรพบุรุษก่อนคนในครอบครัวจะบริโภคได้ (ลีศึก ฤทธิ์เนติกุล, 2540)

สำหรับแนวคิดหรือมโนทัศน์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าของคนเมืองก็มีส่วน คล้ายชาวม้ง กล่าวคือ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของ “ผี” การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจะต้องร้อง ขอและถวายอาหารให้แก่ “ผี” ดังจะเห็นได้จากการเลี้ยงผีขุนน้ำและผีฝาย ที่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับผี นอกจากนั้นยังมีแนวคิดเรื่องของหน้าหมู่บ้านและสิทธิ์เชิงซ้อนในระบบกรรมสิทธิ์ แบบดั้งเดิมที่แตกต่างจากระบบกรรมสิทธิ์เชิงเดี่ยวที่รัฐไทยใช้อยู่ในปัจจุบันด้วย กล่าวคือ ระบบ กรรมสิทธิ์แบบดั้งเดิมมีหลักการอยู่บนฐาน “แบ่งปันและเป็นธรรม”

นอกจากนั้น การถือครองที่ดินมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความต้องการใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยอาศัยประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน และมีหลักการพื้นฐานที่เน้นสิทธิการใช้ที่ดิน (Usufruct) ของกลุ่มเครือญาติมากกว่าการเป็นเจ้าของ ชุมชนจะรับรองสิทธิของกลุ่มเครือญาติที่ครอบครองที่ดินของกลุ่มเครือญาติยังคงใช้ประโยชน์บนที่ดิน หรือสืบทอดเป็นมรดกให้สมาชิกในกลุ่มใช้ทำประโยชน์ต่อไป ซึ่งสิทธิดังกล่าวจะถูกเรียกกลับคืนสู่ชุมชน เมื่อกลุ่มเครือญาตินั้นเลิกใช้ประโยชน์ในที่ดินแล้ว กล่าวคือ สมาชิกของชุมชนคนอื่นสามารถเข้าไปทำประโยชน์ได้

ดังนั้น รากฐานของระบอบกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินและการใช้ที่ดิน มิได้มีรากฐานมาจากระบอบกรรมสิทธิ์เอกชน และการใช้ที่ดินอย่างเสรีบนพื้นฐานของสิทธิการครอบครองที่ดินตามมโนทัศน์ของระบอบกรรมสิทธิ์แบบตะวันตก แต่เป็นระบอบการถือครองของกลุ่มคน นอกจากนี้ การใช้ที่ดินก็ยังถูกควบคุมการใช้ประโยชน์ด้วยกลไกต่างๆ ด้วย เช่น สถาบันเครือญาติและองค์กรเหมืองฝาย เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม การสูญเสียอำนาจในการควบคุมและจัดการที่ดินโดยชุมชนที่เริ่มหันเข้าสู่ระบอบกรรมสิทธิ์เอกชนเริ่มเข้มข้นขึ้นในยุคของการพัฒนาตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

#### 4.2. ยุคการเข้ามาของรัฐทุนนิยมและพีชพาณิชย์ (พ.ศ.2500-พ.ศ.2533)

ในยุคนี้รัฐไทยได้เริ่มใช้วิธีการควบคุมพื้นที่และแบ่งประเภทป่าขึ้นใหม่ตามหลักเกณฑ์ทางนิเวศวิทยา แล้วกำหนดนโยบายและออกกฎหมายเพื่อสร้างมาตรการในการจัดการป่าแต่ละประเภท และมีการห้ามกิจกรรมบางอย่างตามความสำคัญทางนิเวศวิทยา ดังนั้น จึงเกิดป่าอนุรักษ์ประเภทต่างๆ ขึ้นมา เช่น ป่าอนุรักษ์ต้นน้ำ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเขตห้ามล่าสัตว์ป่า เป็นต้น จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น ได้ส่งผลกระทบต่อ การเข้าถึงทรัพยากรที่ดินและป่าไม้อย่างรุนแรง และทำให้เกิดความขัดแย้งที่นำไปสู่การต่อต้านในรูปแบบต่างๆ ในระยะเวลาต่อมาในหลายพื้นที่ทั่วเขตภาคเหนือ (ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์, 2543)

สำหรับทรัพยากรน้ำในยุคนี้ยังไม่มีการกำหนดสิทธิอย่างชัดเจน ดังนั้น ทรัพยากรน้ำจึงเป็นทรัพยากรประเภทเปิดเสรี (Open Access) ซึ่งแตกต่างจากทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ที่มีการกำหนดกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายอย่างชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติ ทรัพยากรน้ำในบางกรณีเป็นทรัพยากรที่เข้าถึงได้อย่างเสรี แต่ในบางกรณีอยู่ภายใต้การจัดการของชุมชน เช่น น้ำเหมืองฝาย เป็นต้น

การขยายที่ทำกินของชาวบ้านต้นน้ำเริ่มลดน้อยลงตั้งแต่การประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ - ปุย ในวันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2514 ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมตำบลโป่งแยง ตำบลแม่แรม ตำบลแม่สา ตำบลคอยแก้ว อำเภอแม่ริม ตำบลบ้านปาง ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง ตำบลช้างเผือก ตำบลสุเทพ ตำบลแม่เหียะ และอำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ และมีการขยายพื้นที่

อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ – ปุย ออกไปโดยผนวกบริเวณต้นน้ำแม่สา น้ำตกตาดหอมอง – วังสาม เขต  
ท้องที่แม่มริม และน้ำตกหมอกฟ้า เขตท้องที่อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 กันยายน  
พ.ศ. 2525 ซึ่งทำให้อุทยานฯ มีเนื้อที่รวมกันประมาณ 164,000 ไร่ หรือประมาณ 262 ตาราง  
กิโลเมตร ( การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2543 )

ในปี พ.ศ. 2524 กรมป่าไม้ได้ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุยทับพื้นที่ทำกินของ  
ชาวบ้าน โดยการประกาศนี้ รัฐได้ปฏิเสธสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรตามจารีตประเพณีของ  
ชาวบ้าน ตลอดจนการจำกัดที่ดินทำกินของชาวบ้าน และการบังคับให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงรูปแบบ  
การใช้ที่ดินหลายรูปแบบ อาทิเช่น การห้ามชาวบ้านเปิดพื้นที่ใหม่เพื่อปลูกข้าวไร่ แม้ว่าพื้นที่นั้นจะ  
เป็นพื้นที่ไร่เหล่าเดิมก็ตาม, และการบังคับให้ชาวบ้านปล่อยพื้นที่สวนท้อให้เป็นป่า ด้วยการให้  
เหตุผลว่าชาวบ้านไม่ได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง (ดาริกา ห้วยทราย, 2545)

การดำเนินการของเจ้าหน้าที่รัฐตามประกาศดังกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้ชาวบ้านไม่มีความ  
มั่นคงในการอยู่อาศัยและการใช้พื้นที่การเกษตร และเกิดความขัดแย้งกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับ  
ชาวบ้าน ทั้งนี้เนื่องเพราะกฎระเบียบที่เคร่งครัดของอุทยานแห่งชาติ โดยภาพปรากฏที่มักจะเห็น ก็  
คือ ชาวบ้านที่ตัดไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยถูกจับกุม ใน

ขณะเดียวกัน มีการห้ามนำวัสดุก่อสร้างจากที่อื่นเข้ามาในหมู่บ้าน แม้กระทั่งหญ้าคาที่ต้อง  
ผ่านขั้นตอนการขออนุญาตที่ยุงยากซับซ้อน ในขณะที่การขออนุญาตสร้างกระท่อมใหม่เพื่อใช้เป็น  
ที่พักอาศัยของครอบครัวเป็นไปไม่ได้เลย ทั้งนี้เพราะเจ้าหน้าที่อุทยานฯ จะอนุญาตให้มีการ  
ซ่อมแซมของเดิมเท่านั้น ไม่มีการอนุญาตให้สร้างใหม่

นอกจากนั้น การหมุนเวียนกลับไปใช้พื้นที่ป่าที่เคยทำไร่มาก่อนก็ถูกเจ้าหน้าที่อุทยานฯ  
จับกุมและถูกศาลสั่งปรับ ทำให้เงินที่หามาได้แทนที่จะนำไปเลี้ยงครอบครัว แต่กลับต้องนำมาจ่าย  
ค่าปรับ สิ่งนี้ส่งผลกระทบต่อการค้ารังสีพของครอบครัว ซึ่งเหตุการณ์แบบนี้ก็เกิดขึ้นกับคนพื้นราบ  
ที่ปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ป่าที่กลายมาเป็นอุทยานแห่งชาติเช่นกัน ทำให้คนพื้นราบต้องหยุดการปลูก  
ข้าวไร่ เพราะไม่สามารถใช้พื้นที่แบบหมุนเวียนได้ และหันไปปลูกไม้ผลในพื้นที่ที่เคยเป็นไร่ข้าว  
แทน เช่น ลิ้นจี่ และลำไย เป็นต้น ซึ่งเป็นการใช้ที่ดินแบบถาวรไม่เคลื่อนย้ายไปไหน และกลายมา  
เป็นหน่ออ่อนของระบบกรรมสิทธิ์เอกชนบนพื้นที่ดินที่เริ่มมีการล้อมรอบรั้วรอบพื้นที่สวนและ  
บ้าน แต่พื้นที่ที่เป็นสวนและบ้านนั้น ชาวบ้านยังไม่มี การปิดประตูและอนุญาตให้ผู้อื่นเดินเข้าออก  
ได้ ตลอดจนเก็บหาของที่มีมาตามธรรมชาติได้

การประกาศสิทธิเหนือพื้นที่ป่าของรัฐ ทำให้เกิดความแตกต่างและขัดแย้งกันระหว่างจารีต  
และกฎหมาย โดยสิทธิประเพณีตั้งอยู่บนหลักของสิทธิทางศีลธรรม ที่เน้นการช่วยเหลือและ  
แบ่งปันไปพร้อมๆ กัน เพื่อเปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรในการดำรงชีพ

ส่วนสิทธิตามกฎหมายจะผสมผสานหลักการทางการเมืองและเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิของรัฐ นอกจากนี้ สิทธิตามกฎหมายยังสร้างความรู้สึกรับเป็นเจ้าของและมองทรัพยากรเป็นทรัพย์สินที่บุคคลหรือหน่วยงานของรัฐที่สามารถยึดครองไว้ได้อย่างเบ็ดเสร็จด้วยการผูกขาดสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ไว้ จนถึงกับเรียกขานกันทั่วไปว่าที่ดินของฉันทน์ หรือป่าของรัฐ เป็นต้น

นอกจากนั้น สิทธิตามจารีตประเพณียังใช้หลักการจัดการเชิงซ้อนสำหรับการเข้าถึงทรัพยากรด้วย อย่างเช่น การใช้ประโยชน์จากที่นา ซึ่งเจ้าของจะผูกขาดเฉพาะสิทธิเหนือต้นข้าวที่เขาปลูกเองในที่นาเท่านั้น ส่วนทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ในที่นา เขาจะเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น การจับปลา ปู หอย หรือเก็บผักในนา หรือการปล่อยสัตว์ให้หากินหญ้าในพื้นที่นาภายหลังการเก็บเกี่ยวข้าว เป็นต้น ดังนั้น จะเห็นว่าที่นานั้นเป็นทั้ง “ทรัพย์สินเอกชน” และ “ทรัพย์สินร่วม” ส่วนสิทธิตามกฎหมายนั้นใช้หลักการจัดการเชิงเดี่ยว ที่แสดงนัยของสิทธิที่ผูกขาดและก่อให้เกิดการกีดกันคนอื่น กล่าวคือ ผู้ถือครองที่ดินมีสิทธิเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียวในการใช้ประโยชน์หรือการโยกย้ายถ่ายเท (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544(ก))

อย่างไรก็ตาม เมื่อสืบค้นข้อมูลที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำแม่ตาช้างแล้ว ปรากฏว่าเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย ในเขตพื้นที่ตอนต้นลุ่มน้ำฯ นั้น ลักษณะการใช้ที่ดินได้เปลี่ยนแปลงไปโดยชาวบ้านได้ขยายพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวมากขึ้น และลดขนาดพื้นที่ทำไร่ลงและเพิ่มพื้นที่การทำสวนลื่นจิบบริเวณพื้นที่ต้นน้ำ โดยประมาณปี พ.ศ. 2506 ชาวม้งในบริเวณเขตตอนต้นลุ่มน้ำฯ ได้รับคำแนะนำให้รู้จักการปลูกไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ ท้อ พลับ และกาแฟ เป็นต้น เพื่อปลูกทดแทนการปลูกฝิ่นตามนโยบายของรัฐ ผลผลิตจากท่อนับว่ามีบทบาทต่อเศรษฐกิจชาวม้งเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการทำงานของชาวม้งสามารถผลิตท้อส่งโรงงานท้อแสงทองเพื่อทำท้อดองขาย สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นระบบผลิตเพื่อการค้า มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกและใช้น้ำในลำห้วยมากยิ่งขึ้น ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2514 รัฐได้เข้ามาส่งเสริมการท่องเที่ยวในหมู่บ้านม้งคอยปุย ทำให้คนจากถิ่นอื่นเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้นในพื้นที่ และจากนโยบายอันนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตคนบนพื้นที่สูง และมีการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้นตามปริมาณของนักท่องเที่ยว

จากการปลูกพืชหลายชนิดที่ทางการเข้ามาส่งเสริม คนม้งพบว่าลิ้นจี่เป็นไม้ผลที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูงและมีราคา ทำให้ในช่วง พ.ศ. 2520 - 2535 มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกอย่างรวดเร็ว แต่ลิ้นจี่เป็นไม้ผลที่ไม่อ้วนน้ำ และต้องการน้ำในการหล่อเลี้ยงมากในช่วงกำลังติดดอก ระหว่างเดือนธันวาคมถึงเดือนเมษายน ซึ่งตรงกับที่คนพื้นราบทำการเกษตรนอกฤดู ทำให้น้ำเพื่อการเกษตรขาด

แคลนในเขตพื้นที่ราบ และเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาการทะเลาะกันระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนบนพื้นที่ราบในเวลาต่อมา

ส่วนการปลูกพืชพาณิชย์ในพื้นที่ตอนกลางและตอนปลายลุ่มน้ำนั้น ก่อนทศวรรษ 2500 มีการปลูกยาสูบเพื่อขายหลังฤดูทำนา ต่อมา มีการปลูกถั่วลิสง, ถั่วเหลืองเป็นพืชพาณิชย์แทนการปลูกยาสูบหลังฤดูทำนา จนกระทั่งปี พ.ศ. 2528 เริ่มเกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำ น้ำไม่พอใช้ทำการเกษตร ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ลดพื้นที่ทำการเกษตรลง และชาวบ้านบางส่วนเริ่มขายที่ดินทำกินให้แก่นายทุนและชาวบ้านด้วยกันเอง บางส่วนก็ออกไปประกอบอาชีพรับจ้าง

ในตอนต้นของยุคนี้ป่าไม้ในชุมชนเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านในการเก็บหาของป่า จำพวก เห็ด หน่อไม้ ฯลฯ ถนน ทางเดินระหว่างชุมชนยังใช้คันทนาและริมฝั่งห้วยเป็นหลัก บริบทชุมชนเริ่มการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่มีพ่อค้าในตัวเมืองเข้ามาซื้อของป่าและพืชผักไปขายทำให้ชาวบ้านเริ่มมีแนวคิดจากการแบ่งปันแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนมาเป็นค้าขายเพื่อเป็นผลกำไร เริ่มทำทางเดินที่จะหาบของไปขายระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมือง การหาบได้ปริมาณน้อยจึงสร้างทางล้อเกวียนเพื่อจะขนของได้มาก ต่อมา มีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจอย่างชัดเจน ตั้งแต่ทางรัฐบาลได้ให้สัมทานบริษัทเชียงใหม่คอนสตรัคชั่น และบริษัทเทพนิมิตร ทำโรงโม่หินในปี 2506 ทำการระเบิดหินภูเขา และนำมาโขยทำให้มีชาวบ้านจำนวนมากเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในโรงโม่ และทำปูนขาวขาย ส่งผลให้มีการพัฒนาขยายถนนให้มีความกว้างกว่าเดิมเพื่อให้รถบรรทุกหกล้อ และสิบล้อแล่นผ่านได้สะดวก สายน้ำแม่ตาช้างเริ่มถูกทำลายอย่างรุนแรงเป็นจุดแรก เพราะที่โรงโม่เป็นเขตพื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ มีถ้ำที่สวยงามหลายถ้ำ มีลำห้วยสาขาของแม่ตาช้างหลายห้วยในตำบลบ้านปาง

การเข้ามาของโรงโม่หินเปรียบเสมือนจุดเริ่มต้นของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนโดยเฉพาะป่าไม้และสายน้ำ ต่อมาสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ( ร.พ.ช. ) ได้มีการสร้างถนนราดยางในปี พ.ศ. 2525 – 2526 ที่ทำเป็นวงแหวนรอบดอยสุเทพ จากอำเภอหางดงไปอำเภอสะเมิงทำให้การคมนาคมสะดวกรวดเร็วขึ้นชาวบ้านในพื้นที่ขยายที่ทำกินเพิ่มขึ้น เริ่มมีการอพยพของคนต่างถิ่นรวมทั้งการทำไม้เถื่อนมีความรุนแรงยิ่งกว่าเดิมเพราะการคมนาคมขนส่งสะดวก เริ่มมีการตั้งสถานประกอบการแห่งแรกในพื้นที่ตำบลบ้านปางคือ กฤษดาออยริสอร์ท มีการซื้อที่ดินและเริ่มสร้างในปี 2526 ใช้เวลาสร้าง 2 ปี เริ่มให้บริการในปี 2528 จนกระทั่งช่วงปี 2531 – 2534 ( สมัยรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณเป็นนายกรัฐมนตรี ) เศรษฐกิจรุ่งเรืองราคาที่ดินถีบตัวสูงขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อนส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่พากันขายที่ดินทำกินให้แก่นายทุนที่เข้ามากว้านซื้อเป็นจำนวนมากที่ดินทำการเกษตรเปลี่ยนมือไปสู่ นายทุนเพื่อทำธุรกิจ สถานประกอบการ

และซื้อเพื่อเก็งกำไร นับตั้งแต่เป็นต้นมาเริ่มทยอยสร้างรีสอร์ท โรงแรม บ้านจัดสรร บ้านพักตากอากาศ โรงเรียนนานาชาติ รวมทั้งสวนเกษตรขนาดใหญ่

อย่างไรก็ตาม ในยุคนี้ วิธีคิดเรื่องการจัดการน้ำของชาวบ้านก็มีการเปลี่ยนแปลงพร้อมกับการเข้ามาของระบบการผลิตแบบใหม่ ซึ่งในช่วงก่อนหน้านั้น การจัดการน้ำเกิดขึ้นภายใต้แนวคิดเรื่องความมั่นคงด้านอาหาร และการมีชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เมื่อมีการผลิตพืชเพื่อขาย การจัดการน้ำได้เพิ่มมิตินอกเหนือจากการประกันความมั่นคงด้านอาหารแล้ว ยังได้เพิ่มมิติทางเศรษฐกิจเพื่อเสริมสร้างรายได้อีกด้วย

นอกจากการเปลี่ยนแปลงในเรื่องวิธีคิดในการจัดการน้ำแล้ว ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อองค์กรทางสังคมที่จัดการน้ำด้วย กล่าวคือ ฝ่ายที่สร้างขึ้นโดยองค์กรชาวบ้าน โดยการนำไม้/หินมาสร้างฝาย ถูกมองว่าเป็นเทคโนโลยีที่ต่ำและไม่คงทนถาวร ทำให้ต้องมีการซ่อมแซมทุกครั้งที่เสียหาย แนวคิดเช่นนี้ทำให้การเสนอเทคโนโลยีใหม่ โดยการสร้างฝายด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก เพื่อให้ฝายนั้นคงทนถาวร ซึ่งมีรัฐเป็นผู้ให้งบประมาณก่อสร้าง ตลอดจนการบำรุงรักษา การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เข้ามาทำลายความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้ต้องการจัดการน้ำของชาวบ้าน ขณะเดียวกัน ฝายคอนกรีตก่อให้เกิดตะกอนหน้าฝาย ทำให้ลำน้ำตื้นเขิน แม้จะมีชาวบ้านบางส่วนพยายามเข้ามาจัดการ แต่ก็ไม่สามารถจัดการด้วยแรงงานของชาวบ้านได้ ต้องไปจัดจ้างเทคโนโลยีจากภายนอกมาทำ ทำให้สิ่งส่งผลให้การจัดการน้ำที่เคยพึ่งพาศักยภาพในชุมชน ไปเป็นการหันไปพึ่งพาเทคโนโลยีจากภายนอกเพิ่มขึ้น

นอกจากนั้น ชาวบ้านจำนวนมากยังต้องการเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินจากรัฐ ทั้งนี้ก็เพื่อการนำเอกสารสิทธิ์เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ในการค้ำประกันการกู้ยืมเงินจากธนาคาร แต่ในทางปฏิบัติ การถือครองที่ดิน การใช้ที่ดิน และการควบคุมการใช้ที่ดิน ชาวบ้านบางส่วนยังยึดถือระเบียบประเพณีในการจัดการอยู่ จึงทำให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันของสองระบบในเวลาเดียวกัน

#### 4.3 ยุคการแย่งชิงทรัพยากร (พ.ศ. 2530 ถึงปัจจุบัน)

เมื่อมีโครงการก่อสร้างถนนลาดยางเป็นวงแหวนรอบคอกยสุเทพ จากอำเภอหางดงไปอำเภอสะเมิง และจากอำเภอแม่ริมไปบรรจบกันที่อำเภอสะเมิงในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ต่อต้นทศวรรษ 2530 สิ่งนี้ทำให้เกิดการบุกรุกของคนต่างถิ่นที่เริ่มทวีความรุนแรงขึ้น ตลอดจนมีการตัดไม้ทำลายป่าที่สามารถทำได้ง่ายขึ้น และมีการขยายพื้นที่ทำกินมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งนับว่าเป็นยุคเริ่มต้นของการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยเฉพาะพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

โดยในระหว่าง พ.ศ. 2526 – 2534 กลุ่มทุนได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อทำธุรกิจรีสอร์ทและ  
เก็งกำไรในเขตพื้นที่ตอนกลางและปลายลุ่มน้ำแม่ตาช้างเป็นจำนวนมาก ทำให้ในปัจจุบัน พื้นที่  
ตอนกลางลุ่มน้ำ มีรีสอร์ท บ้านพักตากอากาศ โรงแรม บ้านจัดสรร สวนเกษตรถึง 45 แห่ง และจะมี  
เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำมีบ้านจัดสรร 21 แห่ง พื้นที่เหล่านี้ส่วนใหญ่  
ปรับเปลี่ยนมาจากพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ทำให้พื้นที่นาลดลงเป็นจำนวนมากกว่าร้อยละ  
80 ของพื้นที่เดิม

ผลที่ตามมาของการเข้ามาซื้อที่ดินในลุ่มน้ำแม่ตาช้างของกลุ่มทุนดังกล่าวข้างต้น คือ การ  
สร้างรั้วล้อมรอบพื้นที่และไม่อนุญาตให้คนภายนอกเข้าออกพื้นที่ และมีป้ายปักอยู่ข้างหน้า  
ประตูว่า “พื้นที่ส่วนบุคคล ห้ามเข้า” จากภาพปรากฏดังกล่าว นับเป็นการสะท้อนวิถีคิดของคน  
ภายนอกที่ได้รับอิทธิพลการจัดการทรัพย์สินหรือทรัพยากรแบบเชิงเดี่ยวที่ได้รับรองโดยรัฐ ซึ่งเป็น  
วิถีคิดที่แตกต่างกับคนท้องถิ่นที่เน้นการจัดการทรัพยากรแบบเชิงซ้อน โดยคนท้องถิ่นไม่ได้ห้ามคน  
ภายนอกเข้าออกในพื้นที่ของตน แต่เมื่อคนภายนอกมาซื้อที่ดินและล้อมรั้วรอบพื้นที่ คนท้องถิ่นก็  
จะไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับ และเตือนลูกหลานไม่ให้ไปเก็บหาของที่ขึ้นตามธรรมชาติในพื้นที่ที่คน  
ภายนอกซื้อไว้

เมื่อพิจารณาในประเด็นการจัดการทรัพยากรน้ำแล้ว คนภายนอกที่เข้ามาซื้อที่ดินในลุ่มน้ำ  
แม่ตาช้างเห็นว่าทรัพยากรน้ำเป็นทรัพยากรที่เปิดเสรี ซึ่งต่างจากความคิดของคนท้องถิ่นที่มองว่า  
ทรัพยากรน้ำเป็นทรัพย์สินร่วมที่ทุกคนต้องแบ่งปันกันใช้น้ำ ไม่ใช่การใช้น้ำในลักษณะ “มีใครยาว  
สาวได้สาวเอา” จากแนวคิดที่ต่างกันเช่นนี้ ทำให้เกิดการแย่งชิงน้ำระหว่างคนภายนอกกับคน  
ท้องถิ่น เพราะต่างฝ่ายต่างก็ต้องการน้ำใช้กันมากขึ้น

โดยในพื้นที่ตอนต้นลุ่มน้ำแม่ตาช้าง นอกเหนือจากการใช้น้ำเพื่อปลูกไม้ผลบางชนิดแล้ว  
การท่องเที่ยวก็เริ่มเกิดขึ้นในบ้านคอยปุยตั้งแต่ พ.ศ. 2514 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น ชาวบ้านมี  
ความจำเป็นต้องจัดหาอุปโภคบริโภคเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมหมู่บ้านคอยปุย ซึ่งเป็น  
แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงมากที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ ในขณะที่พื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำฯ  
การจัดการน้ำ นอกเหนือจากเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวแล้ว รีสอร์ทและบ้านพักตากอากาศยังต้องใช้  
น้ำสำหรับการหล่อเลี้ยงต้นไม้ ไม้ประดับ เพื่อตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวที่มาชมความงามของ  
ดอกไม้/ภูมิทัศน์ตามรีสอร์ทบนเส้นทางสายสะเมิงที่ห่างจากตัวเมืองเพียง 20 นาทีเท่านั้น ส่วนใน  
พื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำ ก็ประสบปัญหาที่ไม่ต่างจากพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำ เท่าไรนัก แม้ไม่ได้ถูกรุก  
ด้วยรีสอร์ท แต่ที่ดินจำนวนมากถูกปรับเปลี่ยนจากการเกษตรไปสนองต่อการขยายตัวของเมือง  
พื้นที่นากลายเป็นบ้านจัดสรรมากกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่นาเดิม ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามา

ใหม่ดังกล่าวข้างต้นเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดความต้องการใช้น้ำนับทวีคูณ และเป็นความต้องการที่เข้มข้นตลอดทั้งปีตลอดทั้งลำน้ำ

ในช่วงนี้ พื้นที่ดินจำนวนมากได้เปลี่ยนกรรมสิทธิ์ถือครองจากคนท้องถิ่นไปสู่มือของเจ้าของรีสอร์ท บ้านพักตากอากาศ หรือนายทุนจากภายนอก ทำให้ฝ่ายบางแห่งไม่ได้ถูกนำมาใช้ในภาคการเกษตรอีกต่อไป เช่น ฝายปู่ดี ฝายโต้งห้วยแก้ว เป็นต้น เนื่องจากพื้นที่นาเปลี่ยนมือจากชาวนาไปเป็นของเจ้าของรีสอร์ท โดยที่รีสอร์ทได้ใช้น้ำจากฝายเหล่านั้นเพื่อวัตถุประสงค์อื่นๆ จนมีคำกล่าวกันในกลุ่มชาวบ้านกันเองว่า “ชื่อนาแถมฝาย” ด้วยเหตุนี้ ฝายต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นจึงไม่มีองค์กรชาวบ้านในการจัดการดูแลน้ำแต่อย่างใด ขณะที่ฝายบางแห่ง เช่น ฝายวังหลวง ยังคงมีชาวนา 3 รายที่ใช้น้ำจากฝายแห่งนี้ นอกจากนั้น ฝายแห่งนี้ได้ถูกนำไปใช้ในการทำน้ำประปาหมู่บ้าน ทำให้ฝายวังหลวงยังมีองค์กรชาวบ้านเข้ามาจัดการดูแลถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนหน้าที่ไปบ้างก็ตาม

กลุ่มผู้ใช้น้ำรายใหม่ดังกล่าวมาข้างต้นได้เข้ามาแข่งขันน้ำกับกลุ่มผู้ใช้น้ำเดิม และกลุ่มผู้ใช้น้ำรายใหม่เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลเหนือชาวบ้าน ทำให้กลุ่มนี้ใช้น้ำตามความต้องการของตนเองเป็นหลัก มีการสร้างฝายกั้นน้ำ อ่างเก็บน้ำ ตลอดจนเปลี่ยนทิศทางการน้ำเพื่อดึงน้ำไปใช้ในพื้นที่ของตน นอกจากนั้น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ทำให้ลำเหมืองในลุ่มน้ำแม่ตาข้างบางแห่งบางช่วงถูกรุกล้ำด้วยตัวอาคาร และมีการถมที่ดินปิดกั้นลำเหมือง สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้ที่ยังคงเป็นเกษตรอยู่ประสบความยากลำบากในการนำน้ำเหมืองฝายมาใช้ในพื้นที่ของตน และส่งผลให้กลุ่มผู้ใช้น้ำตอนปลายลุ่มน้ำขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรและการอุปโภคบริโภคในช่วงฤดูแล้ง โดยเฉพาะในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคม ดังนั้น กลุ่มผู้ใช้น้ำรายใหม่นี้จึงเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ถูกละเลยและถูกกล่าวหาจากชาวบ้านว่า “เป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำมาก” ไม่มีความเอื้ออาทรและเอาเปรียบกลุ่มผู้ใช้น้ำด้วยกัน

นอกจากนั้น ระหว่าง พ.ศ. 2533 - 2540 เกิดวิกฤตการณ์ขาดแคลนน้ำในลุ่มน้ำแม่ตาข้างอย่างรุนแรง ในช่วงนี้ชาวบ้านในเขตตำบลบ้านโป่งได้รวมตัวกันและยกกำลังขึ้นไปตัดต้นลิ้นจี่บางส่วน และรื้อทำลายท่อส่งน้ำของคนบนดอย สร้างความเสียหายให้แก่คนบนดอยมาก และการเข้าไปรื้อทำลายของคนพื้นราบนั้น เกิดขึ้นเพราะมีความเข้าใจว่าคนบนพื้นที่สูงตัดไม้ทำลายป่า ประกอบกับหน่วยงานของรัฐที่รักษากฎหมายไม่สามารถปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้ พวกเขาต้องแก้ปัญหาความเดือดร้อนด้วยตนเอง

จากเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น ทำให้คนพื้นราบจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำขึ้นมาในปี พ.ศ. 2542 โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ การรักษาป่าและน้ำให้คงอยู่อย่างยั่งยืน มีป่าและน้ำใช้ตลอดไป กลุ่มอนุรักษ์นี้มีการดำเนินกิจกรรมเพื่อป้องกันการทำลายป่าต้นน้ำโดยการเดือนตรวจป่าต้นน้ำทุก 3

เดือน แต่การไปตรวจป่ามักจะทำลายท่อน้ำ ตัดต้นลั่นจี่ และยี่ครกไถของชาวม้ง ทำให้เกิดความไม่พอใจกันและกันระหว่างคนบนคอยกับคนพื้นราบ

อย่างไรก็ตาม ชาวม้งได้จัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ของตนมาก่อนหน้าเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ทั้งนี้เพราะแรงกดดันของอุทยานแห่งชาติคอยสุเทพ-ปุย ซึ่งเป็นการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ที่ต้องการให้สาธารณชนยอมรับการอาศัยอยู่ในเขตป่าของชาวม้ง โดยชาวม้งในพื้นที่ต้นน้ำได้ทำการตอบโต้เชิงสัญลักษณ์ ด้วยการผสมผสานแนวคิดอนุรักษ์เชิงพัฒนาของกลุ่มคนรุ่นหนุ่มสาวกับแนวคิดอนุรักษ์เชิงวัฒนธรรมของกลุ่มผู้อาวุโส โดยเป็นการใช้พิธีกรรมตามความเชื่อทางจารีตประเพณีร่วมกับกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น การทำแนวกันไฟ ปลูกป่า และบังคับใช้กฎหมายบ้านเพื่อการจัดการป่าดงเชิง เป็นต้น

นอกจากนั้น ในการดำเนินกิจกรรมใดที่มีหน่วยงานของรัฐมาเข้าร่วมด้วย ชาวม้งมักจะนำเอาอุดมการณ์อำนาจของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ความรู้ทางด้านพิธีกรรม ไปปฏิบัติการเพื่อการต่อรอง ทั้งนี้ ก็เพื่ออ้างสิทธิการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนท้องถิ่น โดยชุมชนม้งนอกจากจะช่วงชิงการนิยามภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ทางการเมืองให้ตนเองกลายเป็นชุมชนหมู่บ้านอนุรักษ์ และหมู่บ้านท่องเที่ยวแล้ว ยังเป็นหมู่บ้านปลอดยาเสพติดอีกด้วย (อะภัย วาณิชประดิษฐ์, 2546)

อย่างไรก็ตาม การอ้างสิทธิชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่อนุรักษ์ของชุมชนม้ง นอกจากจะมีการปฏิบัติการในพื้นที่ภายในชุมชนแล้ว ยังได้เคลื่อนไหวทางสังคมหลากหลายรูปแบบ ทั้งนี้ก็เพื่อยืนยันและนิยามความเป็นตัวตนให้กับชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ในนัยของการตอบโต้และปรับเปลี่ยนภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์และเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการต่อรองสิทธิในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนท้องถิ่น

ดังจะเห็นได้จากในช่วงปลาย พ.ศ. 2541 ได้มีการจัดประชุมขึ้นที่วัดบ้านพอน ตำบลหนองควาย โดยมีผู้ใช้น้ำทั้งกลุ่มต้นน้ำ กลุ่มกลางน้ำ และกลุ่มปลายน้ำเข้าร่วมประชุม และได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างขึ้น โดยมีตัวแทนทุกกลุ่มเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการศึกษาและฟื้นฟูลุ่มน้ำมาตาช้าง ซึ่งชาวม้งในฐานะเป็นกลุ่มต้นน้ำก็ได้ส่งตัวแทนเข้าไปเป็นกรรมการด้วย วิธีการดังกล่าวช่วยผ่อนคลายสถานการณ์ความขัดแย้งที่ตรึงเครียดลงได้ในระดับหนึ่ง หลังจากนั้นมาชาวบ้านก็เริ่มใช้วิธีการสันติ โดยการหันหน้ามาพูดคุยกันเมื่อเกิดปัญหาและพยายามร่างกติกาหรือข้อตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำ ทำให้ความขัดแย้งระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนพื้นราบสามารถแก้ไขปัญหามาได้ด้วยเจรจาต่อรองเพื่อหมุนเวียนกันใช้น้ำในช่วงฤดูแล้ง โดยชาวม้งจะปล่อยน้ำลงมาให้ตามระยะเวลาที่กำหนด เช่น 3 - 5 วัน แล้วแต่ว่าจะพอใช้หรือไม่ ถ้าไม่พอก็มาตกลงกันใหม่ได้

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น สิ่งที่ตามมา คือ กลุ่มผู้ใช้น้ำในรูปแบบธุรกิจ ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำรายใหม่ รายใหญ่ และทรงอิทธิพลนี้ ได้กลายเป็นก้นชนให้กับชาวม้งที่ถูก กล่าวหาเป็นผู้ทำลายต้นน้ำ โดยชาวม้งชี้มาที่กลุ่มรีสอร์ทว่า “กลุ่มนี้ใช้น้ำมากเพียงไร แต่ละโรงแรมมีที่ห้อง มีคนพักกี่คน ถ้านับการใช้น้ำของทุกโรงแรมและรีสอร์ทแล้ว ปริมาณการใช้น้ำน่าจะมากกว่าคนในตำบลทั้งหมดที่ใช้น้ำ” ประเด็นนี้ส่งผลให้การกล่าวหาว่าชาวม้งเป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่าลดน้อยลงไปบ้าง

ต่อมา ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มรีสอร์ทเริ่มทวีความรุนแรงขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่กลุ่มปลายน้ำได้รวมตัวกันขึ้นไปเจรจาขอแบ่งน้ำจากกลุ่มรีสอร์ท เพื่อเปิดน้ำให้ไหลลงไปสู่พื้นที่ปลายน้ำ กลุ่มรีสอร์ทบางแห่งให้ความร่วมมือเฉพาะตอนที่ชาวบ้านยังอยู่ในพื้นที่ แต่เมื่อชาวบ้านกลับลงไป ก็ส่งลูกน้องให้ปิดน้ำ สิ่งนี้ทำให้ชาวบ้านต้องเดินทางไปควั่นละหลายครั้ง การกระทำดังกล่าวของกลุ่มรีสอร์ทได้สร้างความไม่พอใจให้กับชาวบ้าน และทำให้ชาวบ้านมองกลุ่มรีสอร์ทว่า “เป็นกลุ่มที่ไม่มี ความเอื้ออาทรต่อผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำเดียวกัน” ไม่มีความจริงใจช่วยแก้ไข ปัญหาให้ชาวบ้าน เพราะกลุ่มรีสอร์ทไม่ได้เป็นผู้เดือดร้อน แต่ตรงกันข้าม กลุ่มรีสอร์ทเป็นผู้ที่ใช่ประโยชน์จากลุ่มน้ำอย่างเต็มที่ แต่กระนั้นกลุ่มรีสอร์ทต่างๆ ก็ออกมาชี้แจงว่าตนใช้น้ำมากก็จริง แต่ต้องเสียค่าไฟมาก เพราะต้องสูบน้ำไปเก็บไว้ที่บ่อพักน้ำก่อน และไม่ได้ใช้ฟุ่มเฟือย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 กลุ่มรีสอร์ทเริ่มต้นตัวต่อกระบวนการแก้ไขปัญหของชุมชนที่พยายามสร้างการมีส่วนร่วม โดยการร่วมกันร่างข้อตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำที่สามารถจัดสรรและแบ่งปันน้ำได้อย่างเท่าเทียมและยุติธรรมระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยกลุ่มรีสอร์ทได้จัดประชุมและเชิญตัวแทนชุมชนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำมาร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลปัญหากัน กลุ่มรีสอร์ทได้เสนอแนวคิดในการแบ่งปันน้ำว่าจะขอใช้ตอนกลางคืน ส่วนตอนกลางวันจะปล่อยน้ำให้ชาวบ้านใช้อย่างเต็มที่ และต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2547 กลุ่มรีสอร์ทก็ได้ส่งรายชื่อของกรรมการที่เป็นตัวแทนของกลุ่มรีสอร์ทเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของ คณะกรรมการศึกษาและฟื้นฟูลุ่มน้ำมาตาช้างด้วย ซึ่งนับได้ว่าเป็นผลสำเร็จในระดับหนึ่งของชุมชนท้องถิ่นที่สามารถกระตุ้นให้กลุ่มรีสอร์ทเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างมาตรการบริหารจัดการทรัพยากรในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มรีสอร์ทกับชาวบ้านยังหาข้อยุติไม่ได้ ความขัดแย้งระหว่างคนพื้นราบด้วยกันเองก็เกิดขึ้นในวันที่ 28 เมษายน 2544 โดยชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในตอนปลายลุ่มน้ำได้ยกพวกขึ้นไปรื้อทำลายฝายของหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 4 ตำบลบ้านปาง เนื่องจากชาวบ้านตอนปลายลุ่มน้ำต้องการน้ำเพื่อการเกษตร แต่ปริมาณน้ำที่ไหลไปมีน้อยและไม่เพียงพอกับความ ต้องการ ความขัดแย้งดังกล่าวข้างต้น คณะกรรมการลุ่มน้ำ พยายามจัดเวทีพูดคุยกันเพื่อแก้ไขปัญหาที่อยู่หลายครั้ง ปัจจุบันยังหาข้อสรุปไม่ได้ว่าจะทำอย่างไร แต่มีการจัดเวทีเจรจาต่อรองอยู่

หลายครั้ง และมีข้อเสนอจากคณะกรรมการ ว่าให้ทำหนังสือถึงผู้ใหญ่บ้านและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านปาง หากตกลงกันไม่ได้ ให้ใช้กฎหมายบ้านเมืองจัดการ

ความพยายามจัดตั้งคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างในปี พ.ศ. 2541 เป็นความพยายามที่เกิดขึ้นภายใต้แนวคิดที่ต้องการผลักดันให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในระหว่างกลุ่มผู้ใช้น้ำ ความพยายามดังกล่าวข้างต้นนับเป็นการจัดองค์กรทางสังคมของชุมชน แม้ว่าในเบื้องต้นจะมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การแก้ไขความขัดแย้งในเรื่องการใช้น้ำให้เพียงพอกับความต้องการ แต่ในระยะหลังองค์กรทางสังคมนี้ได้สังเกตเห็นว่าการจัดการน้ำไม่ได้เป็นเรื่องของน้ำแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่สัมพันธ์กับการจัดการดิน น้ำ และป่าโดยรวม

นอกจากนี้ การจัดตั้งคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนของแต่ละหมู่บ้าน ตลอดจนตัวแทนของรีสอร์ท/ผู้ประกอบการบางแห่ง และตัวแทนจากองค์กรภาครัฐ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนได้ปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา กล่าวคือ ชุมชนไม่ได้มองน้ำโดยจำกัดอยู่เพียงแค่การใช้น้ำเพื่อการเกษตร แต่ยังมองการใช้น้ำเพื่อมิติอื่นๆ ร่วมอยู่ด้วย เช่น การใช้น้ำเพื่อการบริการ การใช้น้ำเพื่อหล่อเลี้ยงไม้ประดับเพื่อความสวยงาม และการการใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ปัจจุบัน ชุมชนท้องถิ่นนอกจากจะต้องจัดการแก้ไขปัญหาเรื่องความขาดแคลนน้ำให้แก่คนกลุ่มต่างๆ ที่ใช้น้ำร่วมกันในระดับลุ่มน้ำย่อยแล้ว ชุมชนท้องถิ่นยังเผชิญกับปัญหาการจัดการน้ำในระดับนโยบายอีกด้วย กล่าวคือ ในขณะนี้ก็มีกฎหมายหลายฉบับที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำกำลังอยู่ระหว่างการยกร่างและปรับปรุงแก้ไขอยู่ อันได้แก่ ร่างกฎหมายทรัพยากรน้ำ ร่างกฎหมายการชลประทาน ร่างกฎหมายน้ำบาดาล และร่างกฎหมายประกอบกิจการน้ำ ซึ่งสาระโดยรวมของกฎหมายเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงทิศทางการจัดการน้ำใน 2 ลักษณะ คือ 1.) การให้อำนาจรัฐควบคุมการใช้น้ำ โดยการจัดตั้งองค์กรบริหารจัดการน้ำขึ้นมาใหม่ และเมื่อพิจารณาในร่างกฎหมายการชลประทานแล้ว นอกจากจะไม่เอื้อให้เกิดการกระจายอำนาจ และไม่มีเงื่อนไขให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนแล้ว ยังเป็นร่างกฎหมายที่ไม่รองรับสิทธิดั้งเดิมของระบบการจัดการน้ำที่อยู่อีกด้วย และ 2.) การแปรรูปการจัดการน้ำ โดยเริ่มจากการกำหนดสิทธิในการใช้ของบุคคล และให้เป็นสิทธิที่สามารถแลกเปลี่ยนกันได้ ซึ่งจะกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้าง “ตลาดน้ำ” ขึ้นมาในอนาคต